

ТЕМА Т. Г. ШЕВЧЕНКА В ЖИТТІ ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ Н. Х. ОНАЦЬКОГО

У статті розглядається своєрідність педагогічно-просвітницької діяльності Никанора Онацького, що базується на діяльності Товариства «Просвіта», організатором і натхненником якої він був на Слобожанщині. Автор акцентує увагу на винятковому значенні теми Т. Г. Шевченка в житті та діяльності Н. Х. Онацького на основі аналізу архівних матеріалів та друкованих джерел, а, також, застосовує історико-логічний і персоналі стично-біографічний методи дослідження для з'ясування ролі Т. Г. Шевченка у формуванні світогляду, завдяки здобуткам якого формував та утверджував свої погляди й переконання, свою життєву позицію, педагогічні ідеї та мистецький світогляд.

Ключові слова: Никанор Онацький, шевченківська тема, просвітницька діяльність, педагогічні ідеї, мистецький світогляд.

Постановка проблеми. У наш час, коли відбувається духовне відродження нації, її моральне переродження, злободенністю постає проблема виховання в сучасної людини нового світогляду. Це пов'язано з актуальним завданням нашого часу – розвитком моральності й духовності українців, і, передусім, дітей та молоді, про що йдеться в низці спеціальних Указів і постанов України. Ці ж питання порушував Т. Шевченко у своїй творчості ще 150 років тому [9, 7]. І зараз вони потребують нагального вирішення в українській освіті загалом, у змісті вивчення краєзнавчої педагогіки, зокрема. Свідчення цього, наголошує науковець Л. Корж у статті «Епістемологічне й виховне значення педагогічного краєзнавства», є впровадження в навчальний процес загальноосвітніх шкіл регіонального курсу «Історія і культура Сумщини», впровадження в Сумах, Глухові, Ромнах історико-краєзнавчих, науково-практичних конференцій, які набувають систематичного характеру [2, 95].

Аналіз актуальних досліджень. В історії світової культури є чимало прикладів, коли людина виявляє талант у різних видах мистецтва, науки, сферах діяльності. Такою всебічно обдарованою особистістю є Никанор Харитонович Онацький. Діапазон його інтересів надзвичайно широкий, це – педагогіка, краєзнавство, мистецтвознавство, живопис, драматургія, поезія, історія, географія, археологія. Кожна галузь його діяльності заслуговує, а точніше, потребує ґрунтовного наукового дослідження. У зв'язку з тим, що в роки лихоліть Н. Онацький був репресований, його ім'я довгі десятиліття не згадувалося і, лише після реабілітації в 1956 році почали виходити у світ публікації про життя та творчість педагога-художника.

Про життєвий шлях писали Б. Ткаченко, Ю. Манько, В. Скакун, Г. Петров. Окремі сторінки з життя митця досліджували В. Звагельський,

Я. Коцур, Ю. Титаренко. Роки репресії висвітлювали О. Рубанова, О. Гончарова, Б. Маміна, Г. Самойлікова, О. Білоусько, Є. Єрмак, В. Ревегук, точну дату смерті встановив В. Граб.

Творчий шлях вивчали Г. Ареф'єва, Н. Юрченко, В. Донченко, А. Дужа, Т. Єршова. Мистецький доробок аналізували Н. Юрченко, Л. Федевич. В останні десятиліття з'явилася низка статей у періодичних виданнях, присвячених діяльності Никанора Онацького на Сумщині – Н. Ісипчук, Ю. Лесіної, П. Мудрик, А. Грінки, М. Петренко, Г. Хвостенко, В. Суркова та ін.

Але на сьогоднішній день цілісний і всебічний аналіз педагогічної та культурно-просвітницької діяльності митця, на жаль, відсутній.

Наше дослідження має **на меті** показати значення теми Т. Г. Шевченка в житті та культурно-просвітницькій діяльності Н. Х. Онацького, визначати вплив «Кобзаря» на формування світогляду педагога-художника.

У статті були застосовані такі **методи дослідження**:

- теоретичний та історико-логічний аналіз архівних матеріалів і друкованих джерел;
- персоналістично-біографічний, що застосовувався для аналізу життєвого та творчого шляху Н. Х. Онацького та для з'ясування ролі Т. Г. Шевченка у формуванні його світогляду;
- феноменологічного підходу, що допоміг розглянути постать Н. Онацького без будь-яких ідеалізацій;
- хронологічно-системний, що забезпечив аналіз педагогічно-просвітницької діяльності митця в динаміці;
- проблемно-генетичний, що використовувався реконструкції його педагогічних поглядів та ідей;
- аксіологічний, який було застосовано для оцінки змісту просвітницької діяльності Н. Онацького.

Виклад основного матеріалу. Усе свідоме життя Н. Онацького, його багатогранна громадсько-освітня й педагогічна діяльність були пов'язані з образом великого поета України, революціонера-демократа Т. Г. Шевченка. У ранній юності, пройнявшись почуттям глибокої поваги і безмежної любові до Т. Г. Шевченка, Н. Х. Онацький проніс його крізь усе життя.

Так само, як Шевченко, мріяв малювати з раннього дитинства, спромігся здобути художню (середню-спеціальну, якби ми зараз назвали) освіту, і навіть, як і великий Шевченко, вступив до Всесвітньовідомої, провідної на той час, Академії мистецтв, найкращої у Європі школи рисунка, але не зміг надовго там втриматися, не закінчив навчання та не здобув академічної освіти. (Тут теж доцільно провести паралель із відвідуванням заборонених гуртків, поширення забороненої літератури, нагляд і переслідування поліції).

Н. Онацький малював усе життя, вірніше намагався малювати попри свою зайнятість педагогічною та громадсько-просвітницькою роботою – катастрофічно не вистачало на творчість часу, але величезне бажання змушувало його братися за пензлі. Так само, як Шевченко, був прихильником реалістичного змістового мистецтва. Він також усвідомив, що митець сильний своїм зв'язком із рідним краєм, з його культурними традиціями.

Так само, як Т. Шевченко, рано почав писати вірші. У 1905 році у пресі з'являються його поетичні рядки в тижневику «Рідний край», який видає мати Лесі Українки Олена Пчілка під назвою «Погук». За своєю спрямованістю поезія Н. Онацького близька до революційно-демократичної творчості та перегукується з революційною поезією Івана Франка та Лесі Українки, а спілкування зі Стефаном Таранушенком, Яковом Мамонтовим, Миколою Хвильовим, Олександром Олесем, Миколою Вороним викристалізувало його в неситого борця за щастя знедоленого народу. Пізніша поезія Никанора Харитоновича теж залишається співзвучної видатним письменникам – Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Панаса Мирного не тільки через сусідство, а духом, своєю спрямованістю, довершеністю [7, 293].

У 1906 році Онацький почав учителювати в м. Лебедин, де організовує «Шевченківський гурток», невдовзі, у 1911 році здійснив подорож до Канева, до могили «Кобзаря». І результатом з'явилася низка художніх робіт про місця, пов'язані з іменем Т. Шевченка. Тоді ж, у Каневі, Н. Онацький зробив і свій запис у книзі «Відвідувачів Могили Шевченка»: «Спи дорогій Кобзарю! Хай високі гори, хай Дніпро і Кручі стережуть твій тихий, вічний сон! З кожною Хвилею Дніпровою, з кожним подихом вітра вільного, з кожною зіркою, що засяє в безмежнім блакиті під високою могилою, мої думи, мої кращі, святі почуття будуть линути до тебе, Страднице Великий! Никанор Онацький. 14 юня 1911 р.» [7, 296].

Подібно Т. Шевченку народився в багатодітній сім'ї хлібороба, зазнав поневірянь, нелегкого заробітку на шматок хліба (правда, вже не було кріпацтва, але бідність існувала, мабуть, завжди).

Н. Онацький народжений у православній сім'ї «казка православного вероисповідання» [1, 4]. Релігійна свідомість і підсвідомість – теж вагомий фактор формування світогляду особистості, особливо митця, тому, що в основі кожного мистецького твору лежать любов до мистецтва, кожної зображуваної особистості та життя взагалі. (Не випадково академічні програми Академій мистецтв вимагали від художників обов'язкового виконання творів міфологічної та біблійної тематики). Ємке осмислення почуття любові ми знаходимо у словах апостола Павла: «Любов довго терпить, любов милосердствує, не зрадить, любов не величається, не надимається; не поводить нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого; не радіє з неправди, але тішиться правдою; усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить!» (Кор. 13, 1–8).

Релігійна свідомість людини починає формуватися ще в колисці. Батьки організовують хрещення немовлят і тим самим визначають прилучення людини, насамперед, до Христової Церкви взагалі, а разом із тим до тієї чи іншої християнської конфесії та обряду [9, 9]. Отже, Онацький, як і Т. Шевченко був хрещений у Православній церкві, і виховувався в православній родині.

К. Слесик у статті «Християнські основи малярського мистецтва Т. Шевченка» вказала на ознаки зростання любові до людей. І серед них перша – серце, що розширяється: чим більше число людей стає небайдужими, тим більше підстав говорити про зростання любові. Невід’ємна фаза в цьому відношенні – небайдужість до свого народу, відтак, і до всього людства. Іншою суттєвою й детермінуючою ознакою зростання любові є готовність до служіння людям [5, 48].

Таким чином, культурно-просвітницька діяльність Н. Онацького, свідчить про небайдужість до свого народу, про готовність служіння людям, пошуку любові і гармонії.

«...Будь-яка людська здібність, будь-яка моральна сила не одразу приносить плід, – стверджує К. Слесик, – проте потребує догляду, спостереження й роботи. Таке відбувається й підчас оволодіння *моральною майстерністю*. Майже завжди випадає долати зовнішні та внутрішні перешкоди, переносити їх спокійно, стражденно» [5, 50].

Багато перешкод і негараздів випало на долю Никанора Харитоновича, але він ніколи не опускав рук – його рятувала робота, на якій він буквально «згорав». Основним заняттям його життя завжди залишалася педагогічна робота, але й громадсько-просвітницької діяльності ніколи не цурався. Він розробляє настінні розписи для Палацу Пролетарської Культури в Сумах. У ті розписи вводить і алегоричні мотиви, і мотиви українського народного орнаменту. Створює емблеми до газети «Луч», що входила в Сумах, пропонує малюнки вишивок рушників, мотиви орнаментів килимів, захоплюється книжковою графікою, зокрема підготував титульний лист до «Заповіту». У часи «руїни» Н. Онацький їздить Сумщиною та змальовує й фотографує старі поміщицькі садиби, які в один момент стали безгоспними, і тому нищилися несвідомим людом. Завдяки тим замальовкам ми й тепер можемо бачити архітектурні особливості помість Линтварьових, Кублицьких, Харетоненків, Лещинських, Надаржинських, Хрущових [7, 312].

Саме тоді справу національного відродження взяла у свої руки «Просвіта». Одним із перших, найпоказовіших і найпоширеніших способів використання феномену Великого Кобзаря було вшановано його пам’яті відзначенням дня народження всіма без винятку «Просвітами» в усі періоди їхньої діяльності, наголошує науковець Т. Чугуй у праці «Життєвий шлях і творча спадщина Т. Шевченка як стимулюючий чинник виникнення та функціонування «Просвіт» [8, 31].

Заслуги Никанора Харитоновича в становленні та діяльності Товариства «Просвіти» на Слобожанщині величезні. Він з одnodумцями робив так, щоб осередки «Просвіти» були в усіх містечках і селах.

У своєму статуті сумські просвітяни записали «Наша ціль – просвітницька робота серед темного нашого найменшого брата, знайомити люд український з його історією, літературою, музикою ...» [7, 297].

При Сумській «Просвіті» була чимала бібліотека, Никанор Харитонович, до речі, віддав до неї багато і своїх книжок.

Як справедливо відзначила науковець Т. Чугуй, твори Т. Шевченка, його ім'я і, навіть, могила значною мірою завдяки зусиллям просвітян, перетворилися на символ національної свободи, набули сакрального значення. Майже в кожній хаті українця поряд з іконами святих висів портрет Т. Шевченка, старанно прикрашений вишитими рушниками, а «Кобзар», як і Біблія, вважався священною книгою [8, 41].

Історик О. Ключева описала деякі моменти роботи Товариства «Просвіта» в Сумах у 1920 році. Так, наприклад, у заклику до селян ішлося про необхідність святкування днів шанування «Кобзаря». При цьому вказувалося, що це «національне свято», під час якого заборонялося навіть працювати. До проведення Шевченківських днів залучалися майже всі культурні й освітні заклади. Так, у 1920 р. у Сумах місцями проведення свята на честь Т. Г. Шевченка стали Художній театр та театри Корепанова й «Ампір», а виконавцями запланованих заходів були учні гімназій, училищ і самодіяльні колективи (ДАСО, ф. Р-415, оп.1, спр. 24, арк.. 48-49 зв.) [3, 104].

Праця Н. Онацького на терні просвітництва була насиченою та плідною, у її основі, як і в основі художньої, наукової та педагогічної спадщини лежать яскраво виражені прояви українського менталітету.

У 1920-1930-х роках у поле зору держави та громадськості потрапляють місця, пов'язані з іменем Т. Г. Шевченка [3, 105]. У зв'язку з цим виник задум встановлення пам'ятника Т. Шевченку в Сумах і, логічно, очолив комісію зі встановлення першого в Сумах пам'ятника «Кобзареві» Н. Онацький у 1926 році за проектом відомого вже на той час скульптора І. Кавалерідзе – засновника українського скульптурного авангарду, який уже зазнав утисків за «формалістичні» пам'ятники. Н. Онацький, як мистецтвознавець, розумів що образотворчі засоби, якими користувався у творчій роботі І. Кавалерідзе суперечили «канонами» соціалістичного реалізму. Але не дивлячись на те, що його «особисті політичні проблеми» в цей період уже стали об'єктом пильної уваги відповідних органів, довів справу до кінця [1, 9].

Показово, що запроваджені просвітянами відзначення ювілеїв Великого Кобзаря настільки ввійшли та вкоренилися в життя й побут українського народу, що їх не змогли ліквідувати навіть більшовики. Незважаючи на те, що «Просвіти» фактично були знищені радянською владою, традиція проведення шевченківських свят продовжувала існувати,

будучи єдиним способом виховання національної свідомості та нагадування про колишні здобутки просвітян [8, 41–46].

1920 року Никанор Харитонович організує Сумський художньо-історичний музей, одним із найцікавіших відділів якого став Шевченківський зал. Особливу цінність мали «Кобзар» з дарчим написом поета та список із Шевченківського вірша «Садок вишневий коло хати», який Онацькому пощастило відшукати в Лебедині. Також, важливими в експозиції були оригінальні офорти Тараса Шевченка «Старости», «Судня рада» та «Приятелі» за картиною Івана Соколова. Останню роботу він виконав після повернення із заслання. Цей твір пов'язаний із Сумщиною, про що свідчить автограф з дарчою присвятою Наталії Олександрівні, дружині поміщика Дмитра Хрущова, на запрошення якого Кобзар жив у їхньому маєтку в селі Лихвині Лебединського повіту в червні 1859 року. Саме за цю роботу та офорт «Притча про робітників на винограднику» художнику було присвоєно звання академіка гравюри». У зв'язку з цим зібранням можна говорити про особистий внесок Н. Х. Онацького в шевченкознавство.

У творчості «Кобзаря» зконцентровано духовні надбання, внутрішній світ і звичаї українців. Його спадщину слід розглядати не лише як цінне джерело з етнокультури українців – вона проливає світло на характер міжетнічних взаємин в Україні тих часів, розкриває особливості процесів національного самовизначення, окреслює риси українського характеру [8. 46]. Саме в спадщині Т. Шевченка Н. Онацький черпав ідеї та твердження з етнопедагогіки, етнопсихології та міжетнічних проблем.

Висновки. Отже, праця Никанора Онацького на терні просвітництва була насиченою та плідною, у її основі, як і в основі художньої, наукової та педагогічної спадщини лежать яскраво виражені прояви українського менталітету. Крім цього, ми простежили, як, поступово, у різні періоди життя майбутнього просвітителя формувалася його світогляд під впливом здобутків Т. Г. Шевченка, любов і повагу до якого Никанор Харитонович проніс через усе життя. Відтак, слід вказати на беззаперечне значення особистості Т. Шевченка у становленні Онацького-педагога, Онацького-художника, Онацького-громадського діяча, завдяки особистості якого він формував та утверджував свої погляди й переконання, власну життєву позицію, педагогічні ідеї та мистецький світогляд.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок вважаємо дослідження внеску Никанора Харитоновича Онацького в розвиток теорії національної педагогіки, просвітницької діяльності, дослідження освітньо-виховного потенціалу художньої спадщини митця в змісті краєзнавчої педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ареф'єва Г. В. Никанор Харитонович Онацький (1875-1937): до 130-річчя від дня народження / Г. В. Ареф'єва, Н. С. Юрченко. – Суми: Університетська книга, 2005. – 24 с.

2. Корж Л. Епістемологічне й виховне значення педагогічного краєзнавства : зб. Статей / Л. Корж // Третя Сумська обласна наукова історико-краєзнавча конференція. Історико-педагогічне краєзнавство. – СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 1999. – С. 95–97, 187 с.
3. Ключева О. До біографії Шевченка (За матеріалами ДАСУ) Сумський історико-архівний журнал з історії та архівознавства України / О. Ключева. – 2011. – № XII – XIII. – С. 104–106.
4. Кушнарченко Н. М. Знакова постать Українського народу / Н. М. Кушнарченко // Шевченкіана на початку XXI ст. : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка 24 березня 2004 р. – Харків : ХДНБ, 2004. – С. 4–7.
5. Слесик К. М. Християнські основи малярського мистецтва Т. Г. Шевченка / К. М. Слесик // Шевченкіана на початку XXI ст. : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка 24 березня 2004 р.. – Харків : ХДНБ, 2004. – с. 46-55.
6. Столярова Г. Слобожанський уклін Тарасові Шевченку / Г. Столярова // Шевченкіана на початку XXI ст. : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка 24 березня 2004 р.– Харків : ХДНБ, 2004. – С. 144–150.
7. Ткаченко Б. Погром. Документальний нарис / Б. Ткаченко. – Суми : ВВП «Мрія – 1» ТОВ, 2010. – 372 с.
8. Чугуй Т. О. Життєвий шлях і творча спадщина Т. Шевченка як стимулюючий чинник виникнення та функціонування «Просвіт» // Шевченкіана на початку XXI ст. : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка 24 березня 2004 р. / Т. О. Чугуй. – Харків : ХДНБ, 2004. – С. 31–46.
9. Юдіна Л. М. Формування релігійного світогляду великого поета-провидця Т. Г. Шевченка // Шевченкіана на початку XXI ст. : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка 24 березня 2004 р. / Л. М. Юдіна. – Харків : ХДНБ, 2004. – С. 7–17.

РЕЗЮМЕ

Никифоров А. М. Тема Т. Г. Шевченко в житни и культурно-просветительській діяльності Н. Х. Онацького.

В статтє рассматривается своеобразие педагогическо-просветительської діяльності Никанора Онацького, основанной на работе Общества «Просвита», организатором и вдохновителем которой он был на Слобожанщине. Автор акцентує внимание на исключительном значении темы Т. Г. Шевченко в житни и діяльності Н. Х. Онацького на основе анализа архивных материалов и печатных источников, а также, применяет историко-логический и персоналистическо-биографический методы исследования для выяснения роли Т. Г. Шевченко в формировании мировоззрения, благодаря достижениям которого формировал и утверждал свои взгляды и убеждения, свою жизненную позицию, педагогические идеи и художественное мировоззрение.

Ключевые слова: Никанор Онацький, шевченковская тема, просветительская діяльність, педагогические идеи, художественное мировоззрение.

SUMMARY

Nikiforov A. Theme of T. G. Shevchenko in the life, cultural and educational activities of N. H. Onatsky.

At a time when there is a spiritual revival of the nation and its moral degeneration, the urgent is the problem of education in modern man a new outlook. The burning task of our time is the development of morality and spirituality of the Ukrainians, and, above all, children and youth.

It is discussed in a number of special decrees and regulations of Ukraine. T. G. Shevchenko raised the same issues in his work 150 years ago. Now they need urgent solution in Ukrainian education in general, in the sense of local history study of pedagogy in particular.

It is proved that all adult life of N. Onatsky, its multi-faceted public education and teaching activities were associated with the image of the great poet of Ukraine, revolutionary democrat T. Shevchenko. In early adolescence, deep respect and boundless love for T. Shevchenko, N. H. Onatsky carried through his life.

The article discusses the uniqueness of teaching and educational activities of Nicanor Onatsky based on the work of the Society «Enlightenment», an organizer and inspirer of which he was in Slobozhanshyna. The author emphasizes the exceptional importance of the theme of Taras Shevchenko in the life of N. Onatsky based on an analysis of the archival materials and printed sources, as well as historical and logical, and personalistic and biographical research methods to elucidate the role of T. Shevchenko in shaping the world, thanks to the achievements that created and maintained their attitudes and beliefs, their stance, pedagogical ideas and artistic outlook.

The cultural and educational activity of N. Onatsky shows a great concern for his people, the willingness of serving people, finding love and harmony. The main occupation of his life was always a teaching job, but also social and educational activity has never shied away from. He develops murals for the Palace of proletarian culture in Sumy. In those paintings N. Onatsky introduces allegorical motifs and Ukrainian motifs ornament. He creates an emblem of the newspaper «Ray», which was included in Sumy, he offers the pictures of embroidery towels, carpet motifs ornaments, admires a book design, especially prepared cover sheet to the «Testament».

Promising directions for further scientific research studies we consider N. Onatsky's contribution to the development of the theory of national pedagogy, educational activities, research education and educational potential of the artistic heritage of the artist in the sense of local history pedagogy.

Key words: *Nicanor Onatsky, the theme of T. Shevchenko, educational activities, pedagogical ideas, artistic outlook.*

УДК 343.811:027.6-058.56«18/19»

В. О. Стремецька

Миколаївський національний
університет ім. В. О. Сухомлинського

РОЛЬ ТЮРЕМНИХ БІБЛІОТЕК У ПРОЦЕСІ РЕАБІЛІТАЦІЇ УВ'ЯЗНЕНИХ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті увага приділяється функціонуванню тюремних бібліотек у зарубіжних країнах та Російській імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано, що ці бібліотеки були достатньо забезпечені книгами різних жанрів, періодичними виданнями. Пенітенціарні заклади також видавали власну періодику, причому у створенні останньої часто брали участь самі ув'язнені. Проблеми функціонування тюремних бібліотек обговорювалися на конгресах тюрмознавців. Стверджується, що друковані видання виконували розвивальну, виховну, корекційно-терапевтичну, рекреаційну, адаптаційну функції в процесі реабілітації ув'язнених. Існували певні труднощі у функціонуванні бібліотек, серед яких переважали несистематизованість, ненауковий підхід до підбору літератури тощо.

Ключові слова: *тюремна бібліотека, пенітенціарний заклад, реформаторій, реабілітація злочинців, ув'язнений, книга, періодичне видання.*